प्रवेश सं० ७१८३५ विषयः वेदः क्रम सं० ८८

स०म०ध्या०सं०
नाम शतपथब्राह्मणम् (अग्निरहस्यकाण्डम्) ग्रन्थकार

पत्र सं० १-४२.

श्लोक सं० अक्षर सं० (पंक्तौ) ३० पंक्ति सं० (पृष्ठे) ७

आकारः ८'६" × ४'२" लिपिः दे.ना. आधारः कागज.

000068

वि० विवरणम् आ. ६३८

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—२६५१—५० ०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पं।जो।पा।व्रत।वारन कृष्णो

१०=पा।ति।रह।से।१०

त०म०आ०ब० ४१८२५

गोविंद विलासेजगि

आनिरहस

ठं गोप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥ श्रीः ॥ ॐ नमो गणेशाय ॥ अग्निरेष पुरस्ताद्धीयते महाव्रतमुपरिष्टान्महदुक्थꣳ शस्य
तेपञ्चाशत्त्रिंशस्यायꣳरसोगच्छतु॥१मयःसप्रजापतिर्व्यस्रꣳसत॥संवत्सरःसोथैया
न्यस्यतानिपर्वाणिव्यस्रꣳसन्ताहोरात्राणितानि॥२मयःससंवत्सरःप्रजापतिर्व्यस्रꣳसा
ताऽयमेवसयोयमग्निश्चीयतेथयान्यस्यतान्यहोरात्राणिपर्वाणिव्यस्रꣳसन्तेष्टकास्ता
वताःसंख्यादस्तामुपदधातियान्येवास्यतान्यहोरात्राणिपर्वाणिव्यस्रꣳसन्ततान्यस्मिन्नेत
स्यातिदधातितदेतदग्निवयज्ञस्यैतमस्ताम्॥३अथयोस्यसोयꣳरसोगच्छंतामहदुक्थं
मस्यतꣳरसमञ्जक्लामास्यामवयन्नितद्यद्वयज्ञःपुरस्तादेत्यग्निनातिवतदेतिर्ययादामे

२ श्रीः ॥ तस्मिन्होता महतोऽन्नेन रसं दधाति सर्वाहितां चो
अन्नमहदुक्थं

पुत्रैकञ्चदादरिष्यामीत्यवन्नयज्ञःपुरस्तादेतितꣳसंवत्सरःसंवत्सरं॥धनमघदीय
दस्णगृह्णातियन्ह्णातितस्मादस्यस्मिन्नुजातामादाव्रतेनरसंदधातिसर्वाणिदेवतानि
सामानियन्महाव्रतंतदस्मिन्सर्वैःसामभीरसंदधातितदस्मिन्सर्वाभिर्ऋग्भीरसंदधाति॥५
तयदाहवनेयदातुशाꣳसति।अथास्मिन्नेतंव्रषड्कृतेजुहोतितदेनमेषरसोप्यतिनदि
महाव्रतमिदꣳस्तुतꣳतस्मिन्होतामहतोऽन्नेनरसंदधातिसर्वाहितांऋचोयन्महदुक्थंहो
तइतिपञ्चपंक्तिनोमहदिदमुक्थमित्यग्निमेवपञ्चपङ्क्त्यात्मायमग्नेःपदेनमोतिजरेरसायाज्ञापा
ताऽऋचसामवतऽदेऽऋक्साभैयङ्कुरपीता॥६॥एतमिथुनोग्निःप्रथमाचचितिर्दिती

प्र

यावत्तृतीयास्त्वत्तथावाथपंचम्मेचितिप्यीश्चितेग्निं वेधा यनेन मिथुनम्मिथुनं ३ एवा पु २
यमात्मा ॥ ७ अंगुष्ठा इति पुमांसः ॥ अंगुलय इति स्त्रियः कर्णाविति पुमांसौ सोत्तुवाविति
स्त्रियाः ओष्ठा विति पुमांसौ नासिक इति स्त्रियौ दन्ता इति पुमांसो जिह्वेति स्त्री सर्व ए
व मिथुनः सोनेन मिथुनेनात्मनैतं मिथुनमग्निमृध्नोति ॥ ८ एषान्वापातिः अथ दैवं मिथु प ४
नः इत्थं ९ द्यौरेवापि मिथुनो वागवेयं योयमग्निश्चितो वाचा द्विधायते यथ यश्चितमग्निं निधाय
ते सप्राणः प्राणो वै वाचो वृषा प्राणो मिथुनं वा देवायमात्मा यय आत्मन्प्राणमग्निमिथु
नं ७ सोनेन मिथुनेनात्मनैतं मिथुनमग्निमप्नोति ॥ १० एषोन्वापातिः नेदवा अस्या २

पुत्रता ये कावन्तु शंकासवति य एवमातो मिथुनावात्मानं चाग्निं च वेदात्र यं द्यौरेवायुला
त्माद्दक्षिणात्वं बन्धुतेयानन्आप्नोति सन्नृषिणा सुक्तं ॥ १२ तदिदमंकं जग्धं वेदा भवति यद
स्यामृतमहं तन्नानेकद्विप्राणे रूप्ररतितदाप्तुमप्प्येस्पृययन्मईपराक्रं नानिमन्येति तद
यं वेमामप्येतिमृत्वं चपुरा षश्वतद्यदिमामप्येतियोयमग्निश्चितस्तं तदप्येस्यय यथ प्र
मप्येतियश्चितेग्निं निधायतेतं तदप्येत्यषो एवान्वापातिः ॥ ११ ब्राह्मणं ॥ प्रजापतिरिमांल्लो
कानिमतासृ एतस्त्रयो विधमात्मानमपश्यदग्निं ब्राह्मणं संतन्मन्त्रोऽग्निमाग्नेस्म द्वितीय
त्रयो विधमात्मानमपश्यन्मदावननघ्यवंते मां हरिंकाप्रोस्मदत्तान त्रयो विधमात्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नमपरपन्महदुक्थन्तद्धवन्नतेन दिवमाप्नोति॥१ अयं वाव लोक एषोऽग्निश्चितः। अन्तरिक्ष
म्महाव्रतन्द्यौर्महदुक्थन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयादग्निर्महाव्रतम्महदुक्थꣳ सह
ह्यीमे लोकाः असृज्यन्त तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते यꣳ येषाल्लोकानाम्प्रथमोऽसृज्यन्त तेऽपधिदे
वते॥२ अथाध्यात्मं मन एवाग्निः प्राणो महाव्रतं वाग्महदुक्थन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहो
पेयात्सह हि मनः प्राणो वाक् तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते मनो हि प्रथमम्प्राणानां॥३ आत्मैवा
ग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह ह्यात्मा प्राणो वाक्
तद्यदग्निः प्रथमश्चीयत आत्मा हि प्रथमः संभवतः संभवति॥४ शिर एवाग्निः प्राणो महाव्र ३

तमात्मा महदुक्थन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह हि शिरः प्राणः आत्मा तद्यदग्निः प्र
थमश्चीयते शिरो हि प्रथमं जायमानस्य जायते तस्मादेतानि सर्वाणि सहाङ्क्षि यद्येम महदेवो
कमात मांस्मात आत्मा हि महदुक्थं॥५ तदाहुः। यदेतानि सर्वाणि सहरूपाण्यपानि के
तेषामुपासिरिति ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमे ज्योतिष्टोमं तेनाग्निष्टोमेन यजेत॥६ तस्य
वा एतस्य ज्योतिष्टोमस्याग्निष्टोमस्य त्रिवृद्बहिष्पवमानं इतस्य शिरः पञ्चदशसप्तद
शाः उत्तरोपवमानौ तौ पक्षौ पञ्चदशꣳ ह्योत्तराꣳ सप्तदशꣳ पृष्ठमेकविꣳशं यज्ञा
यज्ञियं पुच्छं॥७ एतयो वा एतयोः पञ्चदशसप्तदशयोर्वीर्यꣳ शक्वर्यास्तोयाप

श्चविंशतिः सपञ्चविंशः आत्मा ययाः समाप्तिरनन्ताः परिमादः पशवो द्विताः पशवः
परिमादः एता वाव्हिमदा व्रतन्नदेतदात्वमदा व्रतमाप्नोति ॥६॥ अथ होतासप्तदशं सि
रां सानि। चतुरुत्तराण्येरुत्वानि विराडष्टमानि तथांति शत्राशीतयो रूपाणि पञ्चचत्वारि
ंशाब्रततीयाः अशीतयः सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिनिर्दिमद्धउक्थमाख्यायते ययानि
त २ पञ्चचत्वारिंशाः स्तोयानि पञ्चविंशतिः सपञ्चविंशः आत्मायत्र वाः आत्मा तदेवशि
रस्तत्प्रपुच्छान्यथया निविंशतिस्सदा वपनमेता वाहिमद्धउक्थं तदेतदात्वमद्धउक्थमा
प्नोतितानि वा एतानि सर्वाणि ज्योतिष्टोमः एवाग्निष्टोमः आथर्वन्ते तस्माज्ज्योतिष्टोमान् ४

पृ

वाग्निष्टोमेन यजेत ॥८॥ ब्राह्मणं ॥२ प्रजापतिः प्रजा असृजत स ऊर्ध्वेभ्य एव प्राणेभ्यो दे
वानसृजत ये वाञ्चः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजाः अथो ईमेव सृष्ट्वा प्रजाभ्यो ऽन्तारमसृजत ॥१॥
तस्य प्रजापतेः अर्धमेव मर्त्यमासीदर्धममृतं तद्यदस्य मर्त्यमासीत्तेन मृत्योरबिभे
त्सबिभ्यदिमाम्प्राविशद्द्वयम्भूत्वा मृच्चापश्च ॥२ स मृत्युर्देवानब्रवीत् क्व नु सो ऽभूद्यो नाम्नु
ष्टेति वह्निस्सदिमाम्प्राविरुदिति सो ऽब्रवीत्तम्वा अविद्याम तं संस्कराम नवाः स्त्रदत्त्वं
हिंसिष्यामीति तद्देवा अस्याश्च विसमनरं न्यदस्याम्हामात्ता अपस्मृमनरन्नयर्यदा
स्यान्नाम्नृदन्नउनयं समुत्सृष्टद्वापश्चेव कामं कुर्वंस्तस्मादेतुऽनयमिष्टकानव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिसृष्ट्वापश्च॥२तदेतावा अस्यताः पञ्चमर्त्यास्तन्वः आसंल्लोमत्वङ्मांसमस्थिमज्जा अथैता
अमृता मनो वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं॥ अथ स यः स प्रजापतिः। अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ
या अस्यताः पञ्चमर्त्यास्तन्वः आसन्नेतास्ताः पुरीषचितयोऽथया अमृताः एतास्ता इष्टका
चितयः॥५ तद्देवा अब्रुवन्। अमृतमिमं करवामेति तस्यैतास्या मसृताँस्यामेताम्मर्त्या स्या तनूष
न्तन्वम्परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिस्ताम्पुरीषचितिं तन्नया द्वितीयाम्तृतीयाम्तृतीयां
याश्चतुर्थीं॥६ अथ पञ्चमीं चितिमुपधाय। पुरीषं निवपति तत्र विकर्णीं च स्वयमातृण्णा
श्चोपदधाति हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निमादधाति सा मर्त्या चितिस्तदमृतमेव मस्य ५

तास्यामृतास्या तत्स्यामेतां मर्त्यान्तन्वम्परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिस्थापुर॥
षचितिं ततो वै प्रजापतिरमृतोऽभवत्तथैवैतद्यजमान एतममृतमात्मानं कृत्वा सोऽमृ
तोऽभवति॥७ ते वै देवास्तन्नाविदुः। यद्येनं सर्वं वाकुर्वन्नवा नाति वा रेचयन्नवा
स्थापयंस्त एतामृचमपश्यन्पृथिवी छन्दोऽग्निरिन्द्रो ब्रह्मा देवा बृहस्पतिः सचेतसो विश्वेदेवा
यज्ञम्प्रावन्तु नः शुभ इति॥८ तस्या अस्येवाग्नेयो अस्येन्द्रमसि विश्वदेवं तद्यदस्या आ
ग्नेयं यद्देवितस्याग्नेराग्नेयं तदस्य तेन समस्कुर्वन्यदिन्द्रं तदैन्द्रेणाय विश्वदेवं तदस्य विश्वदेवे
नतमत्रैव सर्वं कृत्स्नं समस्कुर्वन्॥९ तद्यदेतयोपतिष्ठते। यदेवास्यात्र विरिक्तं वा वि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

च्यातिवारेवयतिनवास्यापयतितद्देवास्येतयासर्वमाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तमनुष्टुब्
मेकादशवतिवायाः अनुष्टुबास्यमेकादशान्येवास्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तंपुरीषवती
चितिर्भवतिपतिष्ठतेरुद्रैकः आज्ञत्रत्रिंशासवाहिस्तानवतीति॥१०तद्वाः आज्ञः
यविष्ठवात्यावापतिष्ठेतेतद्धास्यप्रियन्धाममयद्यविष्ठः इतितद्यदस्यप्रियन्धाममतेना
स्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तमाग्नेय्याग्निकर्म्महिगायत्र्यागायत्रोग्निर्यावानग्निर्या
वत्यस्यमात्रातावतैवास्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तमनिरुक्तयासर्वंवाअनिरुक्तं
७सर्वेणैवास्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तंत्वंयविष्ठदाशुषः इतितस्योक्तोबंधुः पु ६

रीषवतीचितिर्भवतिपतिष्ठेततत्रत्रिंशासवाहिस्तानवती॥११ब्राह्मणं॥२॥उत्तयं७ऽदि
तदग्रेप्रजापतिरासमर्त्यश्चैवामृतञ्चतस्यप्राणाः एवामृताआसुःशरीरम्मर्त्यं७सए
तेनकर्म्मणेतयावृताकथाजरममृतमात्मानमकुरुततथैवैतद्यजमानः उत्तयमे
वभवतिमर्त्यश्चैवामृतञ्चतस्यप्राणाः एवामृतास्तवशिरारम्मर्त्यं७सः एतेनकर्म्म
णेतयावृताकथाजरममृतमात्मानंकुरुते॥१सप्रथमांचितिंचिनोतिसादास्यैषाप्रा
णाः एवतद्वितदमृतममृत७ह्रिप्राणाः सैषामृतचितिरथपुरीषन्निवपतिसद्धास्यैतन्मा
ंसवतद्वितन्मर्त्यम्मर्त्य७हिमांसंतदेतस्मिन्नमृतेप्रतिष्ठापयतितन्मांस्यैतदमृतस्यव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति॥२ द्वितीयांचितिंचिनोति।साहास्यैषापानएवतद्धितदमृतममृतंह्यपानःसै
षामृत्ताचितिस्तदेतन्मृत्संचयतोऽमृतेनपरिश्रित्कातितेनास्यैतदमृतंभवत्यथपुरीषंनि
वपतितद्धास्यैतदस्थ्येवतद्धितदेतन्मर्त्यममर्त्यंह्यस्थितदेतस्मिन्नमृतेप्रतिष्ठापयतितेना
स्यैतदमृतंभवति॥३ तृतीयांचितिंचिनोति।साहास्यैषाव्यानएवतद्धितदमृतममृ
तंह्रिव्यानःसैषामृत्ताचितिस्तदेतन्मृत्संचयतोऽमृतेनपरिश्रित्कातितेनास्यैतदमृतंभव
त्यथपुरीषंनिवपतितद्धास्यैतन्मज्जैवतद्धितदेतन्मर्त्यममर्त्यंहिमज्जावतदेतस्मिन्नमृतेप्रति
ष्ठापयतितेनास्यैतदमृतंभवति॥४ चतुर्थींचितिंचिनोति।साहास्यैषोदानएवतद्धि

तदमृतममृतंह्युदानःसैषामृत्ताचितिस्तदेतन्मृत्संचयतोऽमृतेनपरिश्रित्कातितेना
स्यैतदमृतंभवत्यथपुरीषंनिवपतितद्धास्यैतन्मांसमेवतद्धितदेतन्मर्त्यममर्त्यंहिमांसं
तदेतस्मिन्नमृतेप्रतिष्ठापयतितेनास्यैतदमृतंभवति॥५ पञ्चमींचितिंचिनोति।सा
हास्यैषासमानएवतद्धितदमृतममृतंह्रिसमानःसैषामृत्ताचितिस्तदेतन्मृत्संचय
तोऽमृतेनपरिश्रित्कातितेनास्यैतदमृतंभवत्यथपुरीषंनिवपतितद्धास्यैतन्मेदएवत
द्धितदेतन्मर्त्यममर्त्यंहिमेदस्तदेतस्मिन्नमृतेप्रतिष्ठापयतितेनास्यैतदमृतंभवति॥६
षष्ठींचितिंचिनोति।साहास्यैषावागेवतद्धितदमृतममृतंहिवाक्सैषामृत्ताचितिस्त

देतन्मध्यमेनाभिनयतो यतनपरिश्रित्स्वाति तेनास्यैतदमृतमन्नं भवत्यथ पुरीषं निवपति तत्रा
स्यैतदस्थ्येवत्वगेवतो हैतन्मध्यमेनाभिनयति ७ सञ्ज्ञष्ट्वास्यै विरूढे तस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति ते
नास्यैतदमृतमन्नं भवति ॥ ६ ॥ ता वा एताः षडिष्टकाचितयः षट्पुरीषचितयस्ता द्वादश द्वाद
श मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवतत्प्रजापतिरेक
धाऽजरममृतमात्मानमकुरुत तथो एवैतद्यजमान एकधाऽजरममृतमात्मानं कुरुते ॥ ७ ॥
अथ द्विकस्य शचब्वयमात्मान्वोपधाय हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निमस्य दधाति रूप
मेवतत्प्रजापतिर्हिरण्मयमंततः आत्मानो कुरुत तद्यदन्नतस्मादिदमन्यमात्मनो रूप ८

न्तस्माद्वाऽऽहुर्हिरण्मयः प्रजापतिरिति तथो एवैतद्यजमानो रूपमेव हिरण्मयमात्मनस्था
त्मनः कुरुते तद्यदन्नतस्मादिदमन्यमात्मनो रूपन्तस्माद्यचेतद्धिड्येवनहिरण्मयो
ग्निचिदमुष्मिंल्लोके सम्भवति सर्वाङ्गः ॥ ८ ॥ एतद्धितच्छाण्डिल्यश्च साप्तरथवाहनिश्चाचा
र्यैवासिनोवदाते रूपमेवास्यैतदिति रूक्षा आह शाण्डिल्यो लोमानीति साप्तरथवाहनि
॥ १० ॥ स होवाच शाण्डिल्यः रूपं वा अलोमकं रूपमलोमकं ७ रूपमेवास्यैतदिति तद्धैतत्
यायया तच्छाण्डिल्य उवाच स खलु वै तेऽग्निः प्रणीयते प्रणीता ह ६ ७ समिधश्चाहुतयः इति
ऋत्वा ॥ ११ ॥ प्राणेन विदवाऽन्नमदन्ति अग्निरु देवानां प्राणस्तस्मात्प्राह देवस्यो ज्ञकति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्राणेन हि देवा अन्नमदन्त्यपानेन मनुष्याः अन्नमदन्ति तस्मात्स्वस्मिन्नात्मन्येवान्नं धीयते
पानेन हि मनुष्याः अन्नमदन्ति ॥२२ तदाहुः न वयसोऽग्निं चिन्वीयाद्योवा एष रूपम्भ
वति योऽग्निं चिनुतेऽश्वस्याग्निमात्तो हि तस्मान्न वयसोऽग्निं चिन्वीयादिति तद्धि काममेवे
वं विद्वांश्चीयादग्नेर्वा एष रूपम्भवति योऽग्निं चिनुते सर्वेषामिदमस्मै रत्नं सर्वेषामिदम
न्नमात्मापि वयस्वि विद्यादिति ॥२३ तदाहुः किं तदग्नौ क्रियते येन यजमानः पुनर्मृत्युमप
जयतीत्यग्निर्वा एष देवता भवति योऽग्निं चिनुतेऽमृतं वा अग्निः अमृतं देवाः अग्निं यज्ञ इति
यशो वा यशो ह भवति य एवं वेद ॥२४ ब्राह्मणम् ॥५ मनोर्वै देवतं यज्ञो योऽयमग्निश्चितः स ८

यत्पशुमालभते तदग्न्याधेयमथ यदुखां सम्भरति तान्यग्न्याधेयहवींष्यथ यद्दीक्ष
ते तदग्निहोत्रमथ यद्दीक्षितः समिधमादधाति तेऽग्निहोत्राहुती ॥१ ते वै समे यस्मात
राद्धाति सा यस्मात्तेऽग्निहोत्राहुती कृत्स्नः समानेन मन्त्रेण समानेन हि मन्त्रेणाग्निहो
त्राहुती जुह्वत्यथ यद्वनीवाहनं चरन्ति तस्या स्थं हरणात्ते द्वादश मासा वयमजा
इपत्यश्चिनोति तानि चातुर्मास्यान्यथ यद्धविर्यज्ञपदचारास वैषभक्षा इष्टयोऽयं
ईं सा वैषधाश्चात्सोमन्तिति स्तम्भं पशुबन्धाय एवैत यद्गृहपतिवृक्षमासे विस्तुक
मासद्रूपयज्ञास्मसर्वा ॥२ स एष प्राणः प्रथमा चितिः यज्ञो चीनं सवे स्तोमराजन्यो हि ता

याज्ञ्यपेयस्तृतीयाश्वमेधस्तुर्थ्यो ग्निसवः पञ्चमो येष्वितं सामभिः परिगायतितन्महा
व्रतमयस्त्वत्रोऽसादं तु उरस्मा रूपस्तु लतक्ष्णियद्धमोहरिमसदुष्क मयस्मिन्दं सामा
स्याप्सानां ब्रसो हरा खेयदेवतु वदोत्तः उरस्मा रूप्यप्त त्रदय यस्मिन्व्रह्मसो हरिगायेत्यूद
मेधः॥१॥ तावत्रो विसात्वयिता सान ग्निनाभौ तौ॥२॥ अथातो यज्ञवीर्याणामेव। सांयम्यात दे
वाः अग्निष्टिन्नो कग्निहोत्र क्रदश्यातितावतीद तस्मिन्पशव्रुक्रगर्हि मासे ईमासे दर्शाद्
सि मासयाजी चतुर्थ्यचतुर्थी मासेषु राजतुम्मास्ययाजी षट्सु षट्सु पशुबन्धयाजी सवत्सारस
द्वत्सरं सोमयाजी शतेचातेसवत्सरे षगिचित्या ममस्यातिकामन्त्वत्रादितयाव छतं सह १०

अराणां वदस्तृतमनन्तम पर्यन्तं सयोदितदेवं ब्राह्मणं देवं हिवास्यतदस्तृतमनन्तम पर्यन्तं सव
तितस्ययदपौषा कयेवापस्न्यान्देवास्यास्तृतमनन्तमपर्यन्तं सवति॥ द्वितीयं ब्राह्मणं॥ प्रथमो
ध्यायः॥ प्रजापतिः स्वर्गं लोकमजिगां सत्तासा द्विपदावः प्रजापतिः पुरुषो ह्यागोरवि
रजः स्यात्तिस्रापेनाशिक्रोश्रः एतस्ये। विधमात्मानमपश्यपदग्निहोत्रदनं सोऽपसमुद्रालु
पाश्वयो दपिपतिषन्ननां शक्रोसंउपसमुद्रसोपा प्रायोदपतस्मा दप्येतर्हि ब्रुयात्सिय
दिव पद्रुः उपसमुद्रत्सेयदा पञ्चाणि विस्रजञ्चायात्यतिउं शक्नुवन्ति॥१॥ तस्मादश्रुलिनि
र्मिमीते। पुरुषो वि यज्ञसोन दं सर्वमितन्नस्येषाव मामानायदक्षुलयंस्याकायास्यावमा

लिखिता ऽइष्टकाः करोति सहस्रमित्या लिखिता सहस्रमित्या लिखिता ॥८ अथ पञ्च
मास्विति सु पक्षाया त्रेधा विभिद्य मिमीते स मध्यमे विहृतायेऽसहस्रभृद्या लिखिता ऽइष्टकाः
उपदधाति तद्यानीमानि वयस ऽपुच्छे वा ऽश्वा उच्छ्रा हस्तानि लोमानि तानि तत्करोति
॥९ अथ सहस्रमित्या लिखिता दक्षिणत उपदधाति । तद्यानीमानि वयसो दक्षिणतो
वक्राणि लोमानि तानि तत्करोति ॥१० अथ सहस्रमित्या लिखिता उत्तरत उपदधाति ।
तद्यानीमानि वयस उत्तरतो वक्राणि लोमानि तानि तत्करोति सहस्रेण सर्वविसः १२

वृत्र ऽसर्वेणैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति त्रिंशिनीः सहस्रेण हि देवानियावान्प्रियार्थवित्स
स्यमात्रानावतैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति ॥११ ब्राह्मणं ॥ क्ष्यां वेतां असहउ ऽकषान्नाप्क
स्पुरुषमकुर्वन्प्रजापतिरन्नवेन्प्रजाः अष्टजन्त प्रजाः सृष्टो ऽद्वेद्य ऽदकामस्य ऽ तेन्द्रो
कामगन्धग्निविषाः एतन्नपतिनोहृतर्सन्धाः एतस्माद्यज्ञियः श्रामतदेवाय केनैवय
स्रमभियंत ॥१ तस्मादेतद्दविणा स्वच्छं यज्ञेनयज्ञमयजंतादेवा इतियज्ञेनहितम्प
ज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्निति तहि धर्माः प्रथमे किय यन्नेतद्ना क

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म्महिमानःसचंतेतिस्वयेवैलोकानांनाकोदेवामहिमानस्तेदेवाःस्वर्ग्गलोकंसचंत
येतन्नयज्ञमयजंतेत्येतत्॥२यत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाइति।प्राणावैसाध्यादेवास्त
ऽएतमग्रएवमसाधयंस्तेदेवपूर्वेसाध्याःसंतिउएवाप्येतर्हिसाधयंतिपश्चेदमन्दनवद्य
ऽत्रम्मर्त्यस्यपुत्रनस्यद्दानतिपश्चाहिवदमन्यछंयमासयक्तिस्वाहेतां।अथपश्नो
अंसवितुर्गस्तान्नाःसविजातःसःउअस्मात्पुधाम्मेतिप्रजापतिर्वैपूर्वोगस्तान
षमवित्तितस्यप्रजापतिरुधर्म्ममित्येतत्॥४सवैसप्तपुरुषोभवति।ससपुरुषोमय १३

स्पुरुषोयच्चत्वारःआत्मात्रयःपक्षपुच्छानिचत्वारोहितस्यपुरुषस्यात्मात्रयःपक्षपुच्छा
नि॥५तस्माःउक्तेनापुरुषेणविमिमीते।पुरुषोवैयज्ञस्तेनदण्डेनसर्वमिमितंयस्यैषाप
दु २ रमामात्रायत्ताँसुद्यास्यपरमामात्रातामस्यतदाप्नोतितयैनंतन्मिमीतेतावापयस्व
पादनांस्तुष्ठितान्नवतितत्पविष्निम्निराप्नोतितस्मादुवासानेवालरवास्यारिश्न्सिंस्पःरवने
तु॥६अथपक्षयोरररत्नीउपादधाति।पक्षयोर्मध्येयद्द्धातिबाहूवैपक्षौबाहूस्माउ
वाअन्नमद्यतेन्नायेवतन्मवक्रांकारातितद्यत्पक्षयोररत्नीउपादधात्यरत्निमात्रौ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ध्यत्रमद्यते॥ ७ ॥ अथपुंडेर्वितस्तिंपुपादक्षाति। प्रतिष्ठायात्वद्यंर्द्धक्षाति मतिष्ठाविउ छं
द्सो वितस्तिर्दीम्नवा। अत्रमद्यते त्वायेवतमवकाशाङ्करातितद्यस्युंडेर्वितस्तिंपुपाद
क्षास्यन्नः। एविनत्वन्प्रतिष्ठापयतितद्यत्त्रकनीयाः। उपादक्षास्यत्रोस्यविनत्वन्प्रतिष्ठापय
स्यथो। एतावद्धाऽइदमिनत्ववस्येतावदिदंसर्वमिदवम्मिमीतः। एतस्मिवाः स्ये॥ ८ ब्राह्मणं॥ ३
यावाऽइयंवेदिःसप्तविधस्याएषावेदम्मीत्रासदवयजनमध्यवसायसंर्वमाहारापन्ना
शाःलम्भ्रापदुगार्हपत्यायोहत्याबाहुतिगार्हपत्यस्योहत्तास्त्रमशचः। प्रक्रमान्प्रक्रामा

ति तुनाःप्राग्वंशामहिमिमीततस्यमध्यः। आहवनीयायोहत्याबाहुतिसर्वविद्यामा
स्यत्रीन्प्राचः। प्रक्रमान्प्रक्रामतिसवेद्यन्नः॥ २ ॥ तवाएते। व्यासेकादशाः प्रक्रमाः। त्वतरावे
द्यन्तन्त्वगार्हपत्यन्त्रिकादशाक्रराविष्टुबकुम्भिरुब्रायष्टुबकुर्षे। वितद्धायेणयजमा
नः। उरसाद्यरुसुरवाहका ७ सिनाशः। अपहन्ति॥ शमेषावेदाग्निः। एतस्मिदेऽस्यानेहि
वावेदिम्प्राजनयत्त्रयथः। एषव्यामःसागार्हपत्यस्यायानिरतस्मिवेयानहिवागार्ह
पत्यम्प्राजनयन्गार्हपत्यादाहवनीयं॥ ३ ॥ सवेद्यन्नात्। षडिं ६ शःप्रक्रमाम्प्राचीवेदि

द्विमिमीते त्रिंशतम्पञ्चविंशां चतुर्विंशतिम्परस्ताच्चतुर्नवतिः स्मैषा नवतिप्रक्रमा
वेदिस्स्यात् सप्तविधमग्निं दधातीति ॥ तदाहुः । कथमेष सप्तविधः एतयावेद्यासम्प
द्यते इति दश वा इमे पुरुषे प्राणाः चत्वार्यङ्गान्यात्मा पञ्चदशः एवं द्वितीये एवं तृतीये
षट्सु पुरुषेषु नवतिरथ एकः पुरुषोत्पतिपक्षौ पुरुषो लामवत्सा समग्निमात्मा प
ञ्चदशः यद्वेदिश्चतस्रो दिशः आत्मा पञ्चमी एवमेष सप्तविधः एतयावेद्यासम्पद्यते ॥ एताद्वै
का उत्तरा विधा विधास्य ह्यग एतां प्रक्रमानेतञ्च व्यामम तुव हृयन्त्रियातिमनुवर्ष्याः १५

म इति न तया कथयन्ति वेज्ञातं गर्भम्योनिरनुवहीत यावद्वा योनावन्तर्गीतानि दति
तावदेवायानिर्वर्हति एतावन्तु वाच्छ्वे गर्भस्य हृद्धि ॥ दातयेदतयाकुर्वीना एतं
दन्ते पितरम्प्रजापतिं सम्पदमाव्यन्ति इत्यापापीयान् सो नवन्ति पितरं प्र
८ प्रजापतिं सम्प्रदमातं व्यन्ति सायावस्यैषा सप्तविधस्य वेदिस्तावती चतुर्दशक
कः एकशतविधस्य वेदिं द्विमिमीते ॥ ७ अथ षड्विंशाः प्रक्रमाः रज्जुम्मिमीते । ता
सप्तधा समस्यति तस्य त्रयाङ्गाम्ना वा उपदधाति निस्त्रतिचतुरः ॥ ८ अथ त्रि

६श॥ अर्कमात्रीम्मिमीते। तां ७ सप्तधा समस्य तितस्यै त्रा आगा न्यथाऽउपदधाति निःसृज
ति चतुरः॥ ६ अथ चतुर्विंशति अर्कमात्रीम्मिमीते। तां ६ सप्तधा समस्य तितस्यै त्रा त्रा
गा मुरस्ताऽउपदधाति निःसृजति चतुरः। इति बृहद्विमानं॥२० अथाग्नेर्विंशः अष्टा
विंशति पाम्वः पुरुषा अष्टाविंशति तिर्यक्स्वः सप्तात्मा चतुर्दश पुरुषा दक्षि
णः पक्षश्चतुर्दशोत्तरश्चतुर्दश पुच्छं चतुर्दशारत्नी दक्षिणे पक्षे उपदधाति चतुर्द
शोत्तरस्य चतुर्दशावितस्ती पुच्छ इति चतुष्टानवतेः पुरुषाणाम्मात्रा सा बृहद्विमानानां॥२१ १६

यत्रिपुरुषाऽरत्नीम्मिमीते। तां ७ सप्तधा समस्य तितस्यै चतुरारागानान्मसु
पदधाति त्रास्पक्षेपुच्छे॥२२ अथारत्नि मात्रीम्मिमीते। तां ७ सप्तधा समस्य तितस्यै
त्रा आगा दक्षिणे पक्षे उपदधाति त्रानवोत्तरा निःसृजति चतुरः॥२३ अथ वितस्ति
मात्रीम्मिमीते। तां ७ सप्तधा समस्य तितस्यै त्रा आगा पुच्छ उपदधाति निःसृजति च
तुरः। एवमेषा एकशतविधा एतया विद्या सम्पद्यते॥२४ तद्राजः। यच्चयो दशपुरुषा
ऽअतियन्ति कथमेते सम्पादान्यवन्तऽइतिया वाऽएतस्य सप्तमस्य पुरुषस्य सम्प

स्मिं वितष्ठाꣳ सर्वेषाꣳ सम्पत्त्॥१५अथो आहुः।प्रजापतिरेवात्मानं विधाय तस्य
यत्रयत्र न्यूनमासीत्तदेतैः समापूरयतेतनो एवापि सम्पन्नः इति॥१६तत्र श्लोकाः।एक
विधम्प्रथमं विदधत्यथैकोत्तरमापरिमितविधन्तथा कुर्यात्॥१७सप्तविधो वा अ
ग्रे प्रजापतिरसृज्यत।स आत्मानं विदधानः ऐत्स एकशतविधेतिष्ठत सयो वा चान
ꣳसप्तविधाद्विधत्तः एतꣳ ह स पितरं प्रजापतिमभिच्छिनत्ति स ह पापीयान्भवति यथा
श्रेयाꣳसꣳ हिꣳसित्वा यथा एकशतविधमति विधत्ते तस्मात्स सर्वस्माद्द्विर्वानिष्पद्य १७

ते सर्वस्मिंद्दा दूप्रजापतिस्तस्मादु सप्तविधमेव प्रथमं विदधीताथैकोत्तरमेकोत्त
तविधादेकशतविधम्तु नातिविदधीत नाहेतं पितरं प्रजापतिमभिच्छिनत्ति नो अस्मा
त्सर्वस्माद्द्विर्वानिष्पद्यते॥१८ब्राह्मणं॥८संवत्सरो वै प्रजापतिः।अग्निरु सर्वका
मः सोयꣳ संवत्सरः प्रजापतिरकामयताग्निꣳ सर्वकाममात्मानमभिसंस्कुर्वी
येति स एकशतविधमात्मानमपश्यत्स एकशतविधमात्मानं विधायाग्निꣳ सर्वकाममा
त्मानमभिसमस्कुरुत स सर्वकामोऽभवत्तस्मान्न कश्चन बहिर्द्धा कामो न वत्

स्मादा कृत्स्नवत्सरस्सर्वकामा इति न ह स्मैवास्मात्कश्चन बहिर्धा कामो स्ति ॥१ तद्यो वै
तद्यजमानः ॥ एकशतधात्मानं विधायाग्निं सर्वान्कामानात्मानमभिसमश्नुते सम
र्वकामा न भवति तस्मान्न कश्चन बहिर्धा कामो भवति ॥ स यः स संवत्सरो सौ स आदि
त्यः स एष एकशतविधस्तस्य रश्मयः शतं विधाः एष एवैकशततमो य एष तपत्य
स्मिंस्सर्वस्मिन्प्रतिष्ठितस्तद्यो वै तद्यजमानः एकशतधात्मानं विधायास्मिन्सर्वस्मिन्प्र
तितिष्ठति ॥२ अथ वा एकशतविधः सप्तविधमभिसम्पद्यते एकशतं वा असा १८

वादित्यो विहितः स सप्तसु देवलोकेषु प्रतिष्ठितः सप्त वै देवलोकाश्चतस्रो दिशस्त्रय
इमे लोकाः एते वै सप्त देवलोकास्तेष्वेष प्रतिष्ठितस्तद्यो वै तद्यजमानः एकशतधा
त्मानं विधाय सप्तसु देवलोकेषु प्रतितिष्ठति ॥३ अथ हैवैकशतविधः सप्तविधमभि
सम्पद्यते एकशतधा वा असावादित्यो विहितः स सप्तस्वृतुषु सप्तसु स्तो
मेषु सप्तसु छन्दःसु सप्तसु प्राणेषु सप्तसु दिक्षु प्रतिष्ठितस्तद्यो वै तद्यजमानः एकशत
धात्मानं विधाय तस्मिन्सर्वस्मिन्प्रतितिष्ठति ॥४ अथ हैवैकशतविधः सप्तविधमभि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

सम्पद्यतः एकशतविधो वा असावादित्योऽधिहितः समाक्षरब्रह्मन्प्रतिष्ठितः समाक्षर
त्विब्रह्म गीत्यकमक्षरमृचाऽरिति ॥ ६ सामेति ॥ ८ अथ यदतोऽन्यच्छिल्पं तुम्यक्षरात्विब्र
ह्मतादेतत्सर्वं समाक्षरब्रह्मन्तस्मिन्नेषप्रतिष्ठितस्तायेवैतद्यजमानः एकशतविधात्मा
नमधिक्षयमक्षरेब्रह्मन्प्रतितिष्ठति ॥ ६ तस्मादुसप्तविधः सप्तविधं परिश्रयन्ति । तस्मादेक
शतविधा सप्तविधमभिसम्पद्यते यद्वै सप्तविधः एकशतविधमभिसम्पद्यन्ते ॥ ७ सप्तवि
धो वा अग्रे प्रजापतिरसृज्यत । स एतमेकशतविधमात्मानमधिहितमपश्यत्पश्यं ॥ ९ तमुपश्री १९

शादिन्द्रः । पश्चाच्चारोहत्सुवितुष्टत । समादनं वृष्टे द्योद्यौः सौ वेकं शतमेतस्मात्
। सादयित्वादिष्टुद्दोद्रसाद्विवदतिस । एतानि कशतविधेनात्मनेमाल्लोकानभ्यजय
मायमत्विष्टामुत्तताये वितद्यजमानः एतेनैकशतविधेनात्मनेमाल्लोकांस्तथैतस्तथा ।
माम्मशिष्टमत्तः एवमुसप्तविधः एकशतविधमभिसम्पद्यते सयः एवैकशतविधः
समसविधोय सप्तविधः स एकशतविधः इति तु विधानां ॥ ८ ब्राह्मणं ॥ ९ प्रथमः प्रपा
ठकः ॥ कांडी ९४ निर्वसानं ॥ अथातश्चयनस्यैवाभ्यंतरोपसदो विनोत्पत्तादेवे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वा॥अविलप्स्युर्योह्येनऽइममिहरक्षाꣳसिनाष्ट्रानहन्युरितितऽएतास्तिस्रऽउपसदुपसद
ऽइमानेवलोकानिमेविलोकास्तिस्रस्तासाꣳप्रापद्यन्तताऽअपघ्नानयेनाङ्गऽएतमात्मानꣳ
समस्कुर्वततथैवैतद्यजमानऽएतास्तिस्रऽउपघ्नानयेनाङ्गऽएतमात्मानꣳसंस्कुरुते॥
यद्वेवात्रोपसदोविदाति।एतद्विद्वाऽअविलप्स्युर्योह्येनऽइममिहरक्षाꣳसिनाष्ट्रान
हन्युरितितऽएताद्वादशानपद्रुपसदोद्वादशावाऽउपसदस्ताभ्याꣳप्रापद्यन्तताऽअपघ्नानय
नाङ्गऽएतमात्मानꣳसमस्कुर्वततथैवैतद्यजमानऽएताद्वादशाऽअपघ्नानयेनाङ्गऽएत २०

मात्मानꣳसंस्कुरुते॥३एतद्वैयज्ञेतपः।यदुपसदस्तपोवाऽउपसदस्तद्यत्तेपसिवी॥
यतेतस्मात्तापश्चितस्मद्वियावादावापसृष्ट्वरन्निताबस्त्रवर्णेणसवत्सरमुवापस
ऋिष्वरन्निसवत्सरस्यवर्णेण॥४अहोरात्राणिवाऽउपसदः।आदित्यःसवर्णोहितदा
दित्यमहोरात्रेष्वप्रतिष्ठापयतितस्मादेषोऽहोरात्रेष्वप्रतिष्ठितः॥५अथयद्विवद्वि
ꣳशतिः।चतुर्विꣳशतिर्वाऽअर्द्धमासाऽअर्द्धमासाःउपसदःआदित्यःसवर्णोहितदा
दित्यमर्द्धमासेष्वप्रतिष्ठापयतितस्मादेषोऽर्द्धमासेष्वप्रतिष्ठितः॥६अथयद्विशादश॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वादशावैमासामासाउपसदःआदित्यःप्रवर्ग्योमुंत्तदादित्यम्मासेष्वप्रतिष्ठापयति
तस्मादेषमासेषुप्रतिष्ठितः॥६अथयदृषट्‌षड्वाऋतवःऋतवउपसदःआदित्यः
प्रवर्ग्योमुंत्तदादित्यमृतुष्वप्रतिष्ठापयतितस्मादेषऋतुष्वप्रतिष्ठितः॥७अथयद्तिस्
स्रः।त्रयोवाइमेलोकाःइमेलोकाःउपसदःआदित्यःप्रवर्ग्योमुंत्तदादित्यमेषुलोके
ष्वप्रतिष्ठापयतितस्मादेषएषुलोकेषुप्रतिष्ठितः॥८अथातस्थितिभिरीषाणामेवमी
मांसा।मासस्त्वयमावितिम्मासिसुरीषमेनावावासन्निकःऋतोकामस्सस्यावाहास २१

न्निकःऋतोकामस्सन्नस्सर्वमात्मानमनिसञ्चिनुते॥९मासन्द्वितीय।मासस्पुरीषमेना
वान्धिष्यःऋतोकामस्सयावान्धिष्यःऋतोकामस्सन्नस्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते॥१०
मासस्तृतीय।मासस्पुरीषमेनावावार्षिकःऋतोकामस्सद्यावावार्षिकःऋतोकाम
स्सन्नस्सर्वमात्मानमनिसञ्चिनुते॥११मासञ्चतुर्थ।मासस्पुरीषमेनावांडारदःऋतोका
मस्सद्यावांडारदःऋतोकामस्सन्नस्सर्वमात्मानमनिसञ्चिनुते॥१२अथपञ्चम्योचिता
असपत्नाविराजस्वप्रथमास्वपरक्षतिसोम्नागाःएकिकामवस्नाःमरुसाद्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

आग्निरह

तिमरूस्त्र्ददोस्माखिवदतिहंस्माम्मास ५ज्ञीमत्नागाङराषमतिदरञ्चेतावाह्निमति
काऽऊतोकामस्तद्यावाह्निमन्निकऽऊतोकामस्तत्र्स्तसर्वमात्मानमतिसंचिन्वुते॥१३मा
स५षष्ठीमासमुराषामतावांछिशिराऽऊतोकामस्तद्यावांछिशिराऽऊतोकामस्तत्र्स
र्वमात्मानमतिसञ्चिवुत॥ एतावाच्चिवादशसुमासेषुकामः षड्हूउखुतद्यावाह्नादशासु
मासेषुकामः षड्हूउखुतत्र्स्तसर्वमात्मानमतिसञ्चिवुते॥१४ अथवाएष्णशानुपातियन्नि
यदहान्नातरूदियन्नुहोतियदहरूपवसथोयदहः प्रसुतस्तद्यत्तेषदःसुपर्णदात्रराति २२

२२

तानितप्यमासस्याद्वारात्राणप्रथयस्त्रवृर्गेणतंडतस्मिन्त्रुतावादित्यम्नतिष्ठःपयलेता
वावित्रयोदशासुमासेषुकामःसप्तस्नृत्रुउतद्यावांख्रयोदशासुमासेषुकामःसप्तसूत्र
षुतत्र्स्तसर्वमात्मानमतिसञ्चिवुते॥१५ समष्ठरम्प्रसुतःस्यात्तासर्वस्त्रिंसंवत्सरःसर्व
मकवातविधःसावित्रीणेवतत्र्सर्वमाप्नोतियदिसष्ठसरत्नशङ्कयाहिष्ठजितासर्वष्टष्ठेना
तिरात्रेणयजेततस्मिंस्त्रवीवदसद्यास्वर्वस्विविश्वजित्सर्वपृष्ठोतिरात्रःसर्वः सर्ववे
दस ५ सर्वमकत्रातविधःसावित्रीणेवतत्सर्वमाप्नोति॥१६ ब्राह्मणं॥१ सद्यस्त्राराविप्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पं जापतिरेकशतविधः। तस्याहोरात्राण्येवर्द्धमासा मासा ऋतवः षट्त्रिंशन्मास्याहोरात्रा
णि मासि वि संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्यन्ते चतुर्विंशतिरर्द्धमासास्त्रयोदश मासास्त्रय
ऽऋतवस्ताः शतविधाः संवत्सरऽएवैकशततमी विधा॥२॥ सऽऋतुभिरवमः सप्तविधः। षड्
ऋतवः संवत्सरऽएव सप्तमी विधा तस्य तस्य संवत्सरस्यैतन्नेत्तायऽएष तपति तस्यैकशमयं
ऽऋतविधा मण्डलमेवैकशततमी विधा॥३॥ स दिक्षु रवसप्तविधः। ये प्राच्यां दिशि रश्मयः
सिका द्विधा ये दक्षिणायां सिका ये प्रतीच्यां सिकाय उदीच्यां सिकायामूर्ध्वायां २३

सिका ये वाच्यां सिका मण्डलमेव सप्तमी विधा॥३॥ तस्य तस्य परस्तात्कामप्रो लोकः।
अमृतं विकाममपुमम्मृतमेवास्य तस्यस्यासाद्यत्तदमृतमेतत्तद्यदेतद्दिवि दीप्यते॥४॥ त
देतद्धस्य चित्रं राधः। तदेष सविता विभक्ता स्य। प्रजाभ्यो विभजत्पयोषधिभ्यो पिब्बन्
स्पतिभ्यो न्नयच्छ वदच्चेकास्मैऽप्रयच्छति कनीयऽऽ द्विकास्मै द्यां स्मोऽन्नुयः प्रयच्छति ता
ल्पां कर्मान्निर्वर्तिया सा कनीयः कनीयस्सा॥५॥ तदेतदृचाभ्युक्तं विभक्तारं हवा
महे वसोश्चित्रस्य राधसः। सवितारं नृचक्षसमिति तदेतन्म्यवीमायुद्दाविमनत्रऽ हिता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यदिदमाकाशं पर्जन्य आदरं सर्वमायुर्देत्यपेषु ते लोकाः एतेनेह विविदिवि तत्॥ इय
त्पन्नी बायुरिति। तादर्तदेकशत विधन विवान्व्य ‹ शतायुतया वा यं एवेकशतविधं
विधन्नेया वा शतन्नषाणिजीवति सदेवि तदमृतमाप्नोति तस्माद्य वित विडार्यचन
लोकास्ताता युतस्येवा कस्मादुदन्नुराद्युषं सकामा प्रेयादलोक्यं ‹ दितः उवाद
लोकायदहोरात्राण्य पूर्वमासा मासा साकृतवः संवत्सरः ॥ एतद्येवावि ‹ शोद्भ्रषेभ्य २४
त्रि। अहोरात्रेषुलोकेषु सज्जन्नेयये पारा विंशोवबाक्कि चारि ‹ शोवर्षमासमुत्रेय २५

ये परस्त्वारिं ‹ शोवबाक्कि षटे षुमासस्वुतेर्थ्ये परः षष्ठेषुबागिंशतित्रं षुडुतथ
ये पाराशीतवबाक्कशत उमसस्र ए तेथ्य एवं शतन्नषाणिया वा स्त्रय। ‹ मि जीव
तिसादेविंतदमृतमाप्नोति॥ ०बकुनिद्दाविंयत्ले ‹ एकमदरेकारा त्रिम्भितास्य एवे
कशतविधविधन्नेया वा शतन्नषाणिजीवति सदेविंतदमृतमाप्नोति ष वा ‹ एक
शतविधविधन्नेयः एन ‹ संवत्सरं विलत्तिस्मादेन ‹ संवत्सरं कृतमेव विवादेतद्विध
त्ववतं॥ ०अयाधियज्ञं यानष्ठेनेकशत स्तुद्धारूक्तुरुषान्निमीते सुविधिकशतविधं

स०भ०श्रा०सं० ४१८२५

मविति निरवसमविधः षट्तत्मवत्पश्चितयोग्नि रवसप्तमीविधा॥१०मः उवाऽष्टाके
कशतविधः॥ याः पश्चाशत्प्रथमाऽष्टकायाश्चोत्तमासाः शतंद्विधाः अथयाऽएतदक्षर
णेष्टकाऽउपधीयन्तेसि विकशततमीविधा॥११सःऽअएवयज्ञसंज्ञः॥ यज्ञारकशत
विधयानि पश्चाशत्प्रथमानियजूंषिया निचोत्तमानिताः शतंद्विधाः अथयान्येतद
न्तारण्ययजूंषिक्रियन्तेसि विकः तनमीविधेवसमसविधएकशतंविधेनवतिस
यः शतायुतायामोयः एकशतविधसमविधनदेवतामवस्थिदाप्नोति॥१२एवश्चा २५

वसर्वेयज्ञाः एकशतविधः अग्निहोत्रांहविर्यज्ञानि पादेरकरेकम्नीतासाम
तिःमयः शतायुतायामोयः एकशतविधयःससविधयज्ञेनयज्ञेनाहैवतमेवाप्नो
दाप्नोतीत्युग्एवाधियज्ञं॥१३ अथाध्यात्मं पञ्चेमाऽअङ्गविधाः अङ्गुलयोऽङ्कक्षा
दोरसफलकश्चाकस्थतस्यविशतिरवमिमानीतराएपकानितानि शततद्वि
धाः आत्मविकशततमीविधीक्रसमविधताया॥१४मःउएवप्राणतजाःप्राणो
कशतविधेऽकमाङ्ग्डे हिप्राणाःसयः शतायुतायामोयः एकशतविधयःसम

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

विधेयाः सर्वे भयद्वेषविद्यया दैवतमेवद्विदाप्नोति सर्वाविंद्रियजेरात्मानं सम्पन्नविदे

॥१५ पत्राणि वा इमानि पञ्चविधानि। सर्वज्ञाराणि भूरूपस्तेषाम्पञ्चविधाः अत्रस्या त्रं

श्राज्योतिरमृतम्यदेवसर्वस्मारन्नं तदन्नस्याप्राप्तस्यानं रात्रिरवस्था ध्रियाऽते

तप्त्वा सर्वाणि भूतानि सर्वसंम्यदज्योतिरादित्यामृतमित्यादि दैवतं॥१६ अथा

ध्रियन्तं। यद्देवाप्नावन्नस्तुपधीयतेतदन्नस्याप्राप्तस्यानम्परिश्रितः एवस्त्रास्मिन्रात्रा

णा रूपम्यज्ञप्रत्यो ज्योतिस्सम्यक्रा रूपमग्निरमृतन्नस्यादित्यस्य रूपमित्येवं वा। २६

॥

ध्रियन्ते॥१७ अथाध्यात्मं। यद्देवरूपेन्नन्नदन्नस्याप्राप्तस्यानं सर्वान्येवरूपाणि परि

श्रिता रूपम्मनसानां ज्योतिस्सध्रियन्तं भूतानां रूपम्प्राणोमृतन्नस्यनुरूपम्प्राणोऽभि

प्राणोमृतमित्युवाः ध्राऊः॥१८ अन्नादाऽश्नानायानिवर्तितापानात्पिपासाश्रिये

पाप्मा ज्योतिषस्समो भूतान्मृत्युर्निर्दिवाऽस्मादेतानि सर्वाणि वर्तन्ते पञ्चनर्तृत्युन्ऋय

तिसर्वमापरेति यः एवंवेद तदेतदमृतमित्युवाच पुत्रो पामानायुरिति ह प्राणः इति हि

कउपासते प्राणोऽग्निः प्राणोमृतमिति ब्रह्मन्नेन तथा विद्याद्यः एवं वाऽस्ति तथ्यस्या एनं वेद

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[library stamp]

ऊनिरहस्

ष्पास्मायुषानमथ्यादितिस्पियद्भाषास्फरूनस्मादेनस्पृतमित्युवामुत्रोपासीता
युरितीदन्तयोदस्ससर्बमायुरिति॥१८ब्राह्मणं॥२द्वितीयोध्यायः॥ प्राणोगायत्री॥च
क्षुरुष्णिग्वागनुष्टुम्मनोबृहतीश्रोत्रम्पंक्तिर्यएवायम्प्रजननःप्राणःएषत्रिष्टुबथयो
यमवाङ्प्राणःएषजगतीतानिवाएतानिसप्तछन्दांसिचतुरुत्तराण्यात्मेक्रियन्ते॥१
प्राणोगायत्रीति।तद्यएवप्राणस्यमहिमायद्वीर्यंतदेतस्मिन्सर्वम्प्राणएवेतद्वीर्यंस्य
ष्यस्यविवृतःप्राणःउत्क्रामेन्नतएवविषामिनिर्वीयतितानिकास्यरूपेणसर्वमेष २७

गायत्रीःसन्धितोभवति॥२चक्षुरुष्णिगिति।तद्यःएवचक्षुषोमहिमायद्वीर्यंतदेतस्मि
न्सर्वञ्चक्षुषःएवेतद्वीर्यम्पुष्यस्वविवृतश्चक्षुरुत्क्रामेन्नतएविषामिनिर्वीयतितानि
वास्यरूपेणसर्वमेषःउष्णिक्सन्धितोभवति॥३वागनुष्टुबिति।तद्यएववाचो
महिमायद्वीर्यन्तदेतस्मिन्सर्वम्वाचएवेतद्वीर्यम्पुष्यस्यविवृतोवागुत्क्रामेन्नतएवि
षामिनिर्वीयतितानिवास्यरूपेणसर्वमेषोनुष्टुभःसन्धितोभवति॥४मनोबृह
तीति।तद्यःएवमनसोमहिमायद्वीर्यन्तदेतस्मिन्सर्वम्मनसःएवेतद्वीर्यम्पुष्यस्यवि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

च्चतोमनःउत्क्रामद्भवतएविषाग्निर्न्नचीयतेतत्तेनैवास्यरूपेणसहस्रमेषबृहतीःसु
म्पन्नोभवति॥ यश्रोत्रम्पङ्क्तिरिति। तद्यएवश्रोत्रस्यमहिमायद्वीर्यन्तद्देतत्सहस्रंश्रो
त्रस्यैवैतद्वीर्यम्पृथक्सम्पद्विद्वतःश्रोत्रमुत्क्रामेत्तत एविषाग्निर्न्नचीयते तत्तेनैवास्य
रूपेणसहस्रमेषपङ्क्तीःसम्पन्नोभवति॥ ६ यएववायम्प्रजननः प्राणः। एषत्रिष्टुबिति
द्यएवैतस्यप्राणस्यमहिमायद्वीर्यन्तद्देतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्यवीर्यम्पृथक्स
विद्वतःएषप्राणःउत्क्रामेत्तत एविषाग्निर्न्नचीयतेतत्तेनैवास्यरूपेणसहस्रमेषत्रि २८

ष्टुभःसम्पन्नोभवति॥ ७ अथयोयमवाङ्प्राणः एषजगतीतितद्यएवैतस्यप्राणस्य
महिमायद्वीर्यन्तद्देतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्यवीर्यम्पृथक्सम्पद्विद्वतःएषप्राणःउत्क्रा
मेत्तत एविषाग्निर्न्नचीयतेतत्तेनैवास्यरूपेणसहस्रमेषजगतीःसम्पन्नोभवति
५५॥ ८ तानिवाएतानि। सप्तछन्दांसिचतुरुत्तराण्यन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितानिसप्तैमेपु
रुषेप्राणाःअन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितास्सयोदन्नमेवविद्वान्छन्दसाम्प्राणानाञ्चान्तरङ्छन्दसंवेद
स्माद्धैवास्यसोहस्रोनपतितस्तुतोवाशस्तोवाप्रतिहितोवा॥ ९ ब्राह्मणं॥ ३ तदाहुः। कि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

छंदः। कादेवताग्नेग्निरः इतिगायत्रीछंदोग्निर्देवताग्निः॥१ किंछंदः। कादेवताया
वाः इत्युष्णिक्छंदः सवितादेवतायावाः॥२ किंछंदः। कादेवताद्यर्कमितिबृहतीछंदो
बृहस्पतिर्देवतार्कं॥३ किंछंदः। कादेवतापंक्तावितिबृहत्यथ्यत्रारछंदोद्यावापृथि
व्योदेवतापाक्तो॥४ किंछंदः। कादेवतामध्यमितित्रिष्टुप्छंदः इंद्रोदेवतामध्यं॥५ किं
छंदः। कादेवताश्रोणीः इतिजगतीछंदः आदित्योदेवताश्रोणी॥६ किंछंदः। कादेव
तायस्यादिदम्प्राणादेतासिच्यतः इत्यनुष्टुप्छंदः प्रजापतिर्देवता॥७ किंछंदः। का २८

देवतायायमवाञ्प्राणाः इतियज्ञायज्ञियंछंदोविश्वानरोदेवता॥८ किंछंदः।
कादेवताहः इत्यनुष्टुप्छंदोविश्वेदेवादेवताहः॥९ किंछंदः। कादेवताशीवन्नावि
तिपंक्तिश्छंदोमरुतोदेवताशीवन्नो॥१० किंछंदः। कादेवताप्रतिष्ठेः इतिद्विपदाछं
दोविष्णुर्देवताप्रतिष्ठे॥११ किंछंदः। कादेवताप्राणाः इतित्रिष्टुप्छंदःस्वरोवायुर्देवता
प्राणाः॥१२ किंछंदः। कादेवतानातिरिक्तानीतिन्यूनाक्षराछंदः आपोदेवतानाति
रिक्तानिसेषात्मविद्यावितन्मयोदेवितादेवताः एतमात्मानमभिसंप्रवतिनद्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म्पालोकृताया।श्राज्ञारहि॥१२ब्राह्मणं॥४॥धीराहशातपर्णेयः।महाशालंजाबा
लमुपाससादतंहोवाचकिम्माविद्वानुपोदसदइत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेति।
वाचमितियस्तमग्निंवेदकिंसभवतीतिवाग्मीभवतीतिहोवाचनैनंवाग्जहातीति
॥१॥वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवंमाविद्वानुपोदसदइत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेति।
चक्षुरितियस्तमग्निंवेदकिंसभवतीतिचक्षुष्मान्भवतीतिहोवाचनैनंचक्षुर्जहाती
ति॥२॥वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवंमाविद्वानुपोदसदइत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थे ३०

तिमनइतियस्तमग्निंवेदकिंसभवतीतिमनस्वीभवतीतिहोवाचनैनंमनोजहाती
ति॥३॥वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवंमाविद्वानुपोदसदइत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेतिश्रो
त्रमितियस्तमग्निंवेदकिंसभवतीतिश्रोत्रवान्भवतीतिहोवाचनैनंश्रोत्रंजहाती
ति॥४॥वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवंमाविद्वानुपोदसदइत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेति
यएतत्सर्वमग्निस्त्वंवेदेतितस्मिन्होक्रुःउपावरुरोहाधीहिलोह्नमग्निमिति॥५॥सहोवा
चप्राणोवावसोऽग्निर्यदावैपुरुषःस्वपितिप्राणंतर्हिवागप्येतिप्राणंचक्षुःप्राणंमनः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

प्राणः श्रोत्रम्पदाः खल्वेते प्राणा देवा अधिपुन्नायत्ताः इत्यध्यात्मं ॥ ८ ॥ अथाधिदैवतं ॥
या वै सा वागग्निरेव स यत्तच्चक्षुरसौ स आदित्यो यत्तन्मनः एष स चन्द्रमा यत्तच्छ्रोत्र
दिशः एवं तदध्ययस्तत्प्राणो य एवमबाह्यायथिम्प्रवते ॥ ९ ॥ यदा वा अग्निरनुगच्छति ॥
वायुं तर्ह्यनुद्वाति तस्मादेनमुद्वासीदित्याहुर्वायुं ह्यनुद्वाति यदादित्योऽस्तमेति वा
युं तर्हि प्रविशति वायुं चन्द्रमा वायौ दिशः प्रतिष्ठिता वायोरेवाधिपुनर्जायन्ते स यदे
वंविद्वस्माल्लोकात्प्रैति वा वैवाग्निमप्येति चक्षुषादित्यं मनसा चन्द्रं श्रोत्रेण दिशः ॥ ३२

प्राणेन वायुं ॥ स एतन्मय एवं ह्याचैतासां देवतानाम्यात्मा कामयते सा तत्र चलयति ॥
७ ब्राह्मणं ॥ ५ ॥ श्वेतकेतुर्हारुणेय आरुणेयो यक्ष्यमाण आस तं ह पिता वाच कान्ऋत्विजो वृथ
इति स होवाचायं न्वेव मे वैश्वावसव्यो होतेति तं ह पप्रच्छ वेत्थ ब्राह्मण वैश्वावसव्या ॥
चत्वारि महान्ता इति वेद नो इति होवाच वेत्थ चत्वारि महतां महान्ता इति वेद नो इ
इति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानि इति वेद नो इति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानां व्रतानि
इति वेदानो इति होवाच वेत्थ चत्वारि कानि इति वेदानो इति होवाच वेत्थ चत्वारि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

क्यानां क्यानीऽऽ तिद्वेद्दत्ताऽऽ इतिद्दावा वद्वेद्वचऽऽराक्षीरनितिद्वेद्दत्ताऽऽ इतिद्दोवा
चद्वेद्वचऽराक्षीणाम क्षीरनितिद्वेद्दत्ताऽऽ इतिद्दावाचा॥ शब्द्धाक्षीमिति॥ अथवेनो
नवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीपर्लोऽऽ इत्यथविनानवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीउष्णोऽऽ इत्यथविना
नवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीसमुद्रावि त्यथ ५।४
नवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीकारणाविल्यथविनानवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीघालामि
विनानवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीधनाऽऽ इत्यथविनानवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीमूलमित्यथविनानवाद्वस्यताति॥ इमद्दविय ३२
त्यथविनानवाद्वस्यतातिद्वेद्धाक्षीमूलमित्यथविनानवाद्वस्यताति।

त्रऽवाचाद्वेद्धवचारिमद्दात्रिद्वेद्धचवारिमद्दताम्मद्दान्नीत्यग्निमिदांसस्यमद्दतोमद्द
द्दाषधयस्त्ववनस्पतयस्त्वतव्यस्यात्रंवायुर्मदांसस्यमद्दतोमद्ददापसव्यस्यात्रमादि
त्यामदांसस्यमद्दतोमद्दचन्द्रमासव्यस्यात्रम्पुरुषोमदांसस्यमद्दतोमद्दस्पशवस्त्व
स्यात्रमेतान्यष्टवचारिमद्दास्येतानिवचारिमद्दताम्मद्दास्येतान्यष्टवचारित्रतान्यतु
निवचारित्रतानाम्नुतान्येतान्यष्टवचारिक्यान्येतानिवचारिक्यानांक्यान्येतुऽएवच
चाराक्षीऽ एतेचचारोक्षीऽणामक्षी॥॥ ४ अथद्दवियत्रऽवाचाद्वेद्धाक्षीमितिपुरुष

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

।देवतउवाचवेत्थार्कंपर्णेइतिकर्णौ देवतउवाचवेत्थार्कंपुष्पेऽइत्यक्षिणी देवा
तउवाचवेत्थार्कंकोश्याविति नासिके देवतउवाचवेत्थार्कंसमुद्गाविति ओष्ठौ देवत
उवाचवेत्थार्कंधाना इति दन्ता देवतउवाचवेत्थार्कमष्ठीलामिति जिह्वा ।देवतउवा
चवेत्थार्कंमूलमित्यन्नं ।देवतउवाच स एषोऽग्निरर्को यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निम
र्कम्पुरुषमुपास्तेऽयमहमग्निरर्कोऽस्मीति विद्यया हैवास्यैष आत्मन्नग्निरर्कश्चितो भव
ति॥ पब्राह्मणं॥ ६ अयं वाव यज्ञो योऽयम्पवते एष हि यन्नेवेदं सर्वं जनयत्येतं यन्त ३३

मिदमनुप्रजायते तस्माद्वायुरेव यजुः॥ १ अयमेवाकाशो जूः। यदिदमन्तरिक्षम
तं ह्याकाशमनुजवते तदेतद्यजुर्वायुश्चान्तरिक्षञ्च यच्च जूश्च तस्माद्यजुरेष एव
यदेषा ह्युति तदेतद्यजुर्ऋक्सामयोः प्रतिष्ठितमृक्सामे वहतस्तस्मात्समानानि एवाध्वर्यु
र्ग्रहाः कर्मकारात्म्यान्यन्यानि स्तुतशास्त्राणि नवन्नियथा एवास्य । ऋचा परास्यानं
वृषेत्नाह कृत॥ २ अग्निरेव पुरः। अग्निं हि पुरस्कृत्येमाः प्रजा उपासत। आदित्य एव
चरणं यदा ह्येवैष उदेत्यथेदं सर्वं चरति तदेतद्यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतं॥ ३

अग्निर०

अथाध्यात्मं। प्राणः एव यजुः। प्राणो ह्ययन्नेवेदं सर्वं जनयति प्राणं यन्तमिदमनुप्रजा
यते तस्मात्प्राणः एव यजुः॥४ अयमेवाकाशो जूः। योऽयमन्तरात्मन्नाकाशः एतं ह्याका
शमनु जवते तदेतद्यजुः प्राणश्चाकाशश्च यच्च जूश्च तस्माद्यजुः प्राणः एव यत्प्राणो ह्येति
॥५ अन्नमेव यजुः। अन्नेन हि जायते अन्नेन जवते तदेतद्यजुरन्ने प्रतिष्ठितमन्नं ह्यहति तस्मा
त्समानः एव प्राणोऽन्यदन्यदन्नं धीयते॥६ मनः एव पुरः। मनो हि प्रथमं प्राणानां चक्षुरेव
चरणं चक्षुषा ह्ययमात्मा चरति तदेतद्यजुः पुरश्चरणमधिदैवतं चाध्यात्मं च प्रति ३४

३॥

ष्ठितं स यो हैतदेवं यजुः पुरश्चरणमधिदैवतं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितं वेद॥७ आ
रिष्टाद्देवानां॥ ब्रह्मियशस्मो हैवमश्नुते याश्चानां श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधिप
तिर्यः एवं वेद॥८ ज्यु। उरु हैवास्मिन्दं स्वौ भवति प्रति हुद्वृषति न हैवालस्मा यीस्यान देष्प
थ्यः एवैतमनूत्तनवति यावितमनुनार्यान्तुद्वृषति न हैवालस्मार्यस्यान भवति॥९ एतद
तज्ज्येष्ठं ब्रह्म न ह्येतस्मात्किंचन ज्यायोऽस्ति ज्येष्ठो ह वै श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद॥१०
तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरवत्। स यो हैतदेवं ब्रह्मापूर्वमपरवद्वेद न हास्मात्कश्चन श्रेयां

समानेभवतिश्रेयाᳲसमःश्रेयाᳲसाद्दिवास्मादपरवरूपाजायन्तेतस्माद्योस्मात्स्य
यांस्याहिरास्मात्स्ववीऽस्तुपासीततृयादिनव्रहिनाश्चि॥११तस्यवाएतस्ययजुषः
रसएवोपनिषत्तस्माद्यावन्मात्रेणयजुषाध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिसउत्तरेष्वेवतराम्ब्रजत्र्यचवि
वस्तरेष्वेवतराम्ब्रजत्यव्यस्तुतेतस्माद्यावन्मात्रंऽइवान्नस्यपरसःसर्वमेवान्नमवतिसर्वमेवान्नम
त्तुम्न्येति॥१२तस्यशिरएवास्यगतिः।तस्माद्यदान्नस्यरूपत्यथयमगतऽइवमन्यतेऽन्नानद्दःए
वास्यविज्ञानमात्मानंदात्मानाद्दिवसर्वैदिवाःसाद्दिषिवादेवानामयाविंध्यासदसनम ३५

तुध्योयःएवविद्वानाᳲदेवसःएकः॥१३एतद्धस्मवैतद्विद्वानियुवतोरोहिण
यनःआसुरावाउवानमानरूसःआत्मतावाबाहातावेतिसह्स्मतृयेवब्रातितस्मा
द्याह्वेवृधाशिषमिच्छेदतानिवापतिष्ठेतानद्दोवःस्यात्मासोमकामःसोमेस्तुःअ
नामितिसᳲहिवास्मेसकामःऋध्यतेयत्कामोयजुवात्मताᳲदहदिहसिमेताङ्गनिते
तमानक्ष्मतुमात्मानमनिमुद्दवति यःएवविद्वेद॥१४तदेतद्यजुःरूपाᳲश्वानिरुक्तं
प्राणाविगयजुःरूपाᳲस्वायतनाविप्राणाक्ष्यएननिर्बुवन्नद्धयादनिरुक्तादेवता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ब्रिरावावत्माण एनं हास्यंतीति तद्याद्दैवस्मात् ॥ ४ ॥ तस्माद्द्योतिरुक्कमाविनी
वद्वेदा आविर्भवति कोस्यायशासापा उख्य उषा ध्रुवं वै स्वयं स्वात्रिद्वातां सत्राः आ
विर्भवतु पा उख्य उषाग्निः स्वानातिचितः संचितः आविर्भवतु पा उख्य उषाव
विर्निर्वपति स्टन त्रिष्ठितमाविर्भवात्यवस्यक्रिस्वोपा उख्य कारातिकृत त्रिष्ठितमावि
र्भवति तस्य हयः एतमेव त्रिरुक्कमाविर्नाविस्वेदाविर्भवति कोस्यायशासा ब्रह्मवर्च्चसे
नक्षिप्रः उद्दिवाविदृक् छतिसद्द्यज्ञारवत्नवति यज्ञाषेन माचक्रुते ॥ २६ ब्राह्मणं ॥ ५ २६

प्रजापतिं विस्रस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तमुखायां योनावरेतांसि तं मसिञ्चन्योनिर्वा उ
उखा तस्मा एतस्य ब्रह्मसरं नं समस्कुर्वंस्तायुमग्निं विभृतस्तदात्मना पर्यदधुस्तदात्मना
परिहितमात्मन्वानभवत्तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मन्वद्भवति ॥ २ ॥ तद्यथैवैतद्वुड्ना
न आत्मानमुखायां योनौ रेतोभूतं सिञ्चति योनिर्वा उखा तस्मा एतत्सब्रह्म
रं नं संस्करोति यायमग्निं विभृतस्तदात्मना परिदधाति तदात्मना परिहितमात्मन्वद्भ
वति तस्माद्दन्नमात्मना परिहितमात्मन्वद्भवति ॥ ३ ॥ तं निदधाति बोधषडिति वोधितेति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वा॰ एषइति तद॰ षड्विंतिकमन्त्रंस्त्वा स्मा॰ अपि दधात्यात्मसम्मितंस्यु वा॰ आत्म
सम्मितमन्नं तदवतितन्न हिनस्ति यद्भूयो दिनस्तितद्यकृनायायानतद्वति॥ ३स॰ एष ए
वाक्कीयामतमन्त्राग्निमादुरन्नितस्येतद्वैकस्योयमग्निश्चितस्तदर्करत्ये उष॰ एष॰ ए।
वमहांस्तस्येतदन्नस्तुतं तन्महाव्रतं॥ सा मतः एषः उ॰ एवोक्तास्येतदन्नं यन्नुउक्ते हक्क
ना.३ सर्वैक॥ सवेक्षाख्यायते॥ ४ अथेन्द्राग्नी वा॰ असृज्येतां ब्रह्म च क्षत्रं चाग्निरेव ब्रह्मेन्द्रः
क्षत्रं ताविष्टावेना निवाग्नीवावष्टताव्र वा॰ इज्ज॥ सन्नीशस्पा वा सज्ञा॰ ४ जनपितुमेक ३०

॥ रूपमुत्तावसावेतितावेक॥ रूपमुत्तावस ववं॥ पतो यो ता विद्वान्सा ए तो लोक
कामुच्चपुरुषश्च रुक्मः ए वे ३ः पुरुषोऽग्निस्तो हिरण्मयो न वातोज्ज्याति विहिरण्यज्योति
रिद्धान्नी॰ अमृत॥ हिरण्यममृतमिद्धाम्नी॥ एतावेतौ विद्वान्सः एव विच्वंति। यद्धि किं
चिश्शकुमग्निरेव तन्नस्मात्तदग्निना पवत्रिय स्विकिञ्चाग्निनापूवस्याग्निरेव तदथयस्त
रावः सर्वैतस्मात्तद्यग्निना नु पचन्नि नु दग्निरेवासंनु इत्तितस्मादत्ता विद्वान्सः ए
व चिति॥ ५ अथ यस्मिन्तमग्निंनिधीयते तदेकं रूपस्त्वाल्लो न वन सस्मात्ता वातिनिव

ह्यापाणमाः प्रजाः प्रजनयत्। सोऽपि क्लिविष्टकाग्निरेवतामपश्यद्वीग्निरिति सम्पद्यते मे
विष्टकाः सम्पन्नदतादकमेवाक्रूरांध्वाग्निरिति तदपश्यद्वीग्निरिति सम्पद्यते मे वाक्रूरस
म्पत्॥८ तद्धैतत्पुरुषपञ्चविंशस्यत्रेवाद्वासन्तं मर्व्विषधत्प्राणामिमद्भ्रसि कमक्रूरं वक्ष्ये
सि कमक्रूरं मित्यपताध्येवाक्रूरं ७ साबीदेवाः सर्वाणि तान्यपि सम्पद्यन्ते तदतद्भुस्यवक्र
न्त्वाग्निरेव ब्रह्मेत्युः कृत्रमिन्द्रायाविश्विश्वेदेवा विश्वविश्वेदेवा स्वदेतद्भ्रस्क्रत्वं विद्वा॥९
एतद्धस्मवितद्विशांध्यापर्णसायकायनः आदायद्विमश्वदक्षम्मिममाग्न्यतं मामेवप्रजा ३८
न

सर्वाणां राजानो न विष्णन्ममब्राह्मणाम मांविश्यापायन्तुमः एताव क्रम्मणास्ममापिते
नमः ७ तय थासर्व्वान्प्रजा तिरस्कृतः इति सः एषः एवश्वारश्वयज्ञः एषोन्नादः॥१०॥
तद्वित ह्यात्रिल्पः। ह्यामकरूायणाय शो ह्यावाव स्या मान्य शाश्च अन्नादोन विष्णुति
श्यामाहवियशाश्चान्नादो नवति य एवं वेद॥११ स एषोग्निः प्रजापतिरेवा तद्देवा एतमग्नि
प्रजापतिं संस्कृत्यायास्मा एतमन्नमारन्न ७ समस्कुर्वन्न एषमहाव्रतीयो ग्रहः॥१२
तमध्वर्युर्ग्रहेण गृह्णाति। यद्गृह्णाति तस्माद् ग्रहः सिद्धनानामहाव्रतेन रसद्धक्षति स

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ववीणि हिता निमामानियन्म हाव्रतन्तदस्मिंस्त र्हिः मामन्नीरस्य दधातितंस्मिन्होताम
दतोक्तिनरस्य दधातिमहो हिता क्रुचोयन्म हउकन्नदस्मिंस्त्र वीणिनिकेशीरमदधा
ति॥१२॥ अन्नयन्नाम्नुवनेयदाउन ७सति अथाम्निन्ने तवषझतेउ हातिवोगिनिवाए
षषडितादः१ षड्विधमन्नं कृत्वा स्मा अपिदधासात्ममम्नि तम्पउवा आत्ममम्नि ता
मन्नन्नदवाति तन्नहि नम्नियन्नयो हिनस्ति यकनीयानन्नदवति॥१३॥ स एष एवार्क्कः
त्यायस ग्निश्चितस्तस्यैतदन्नं क्षुमेषमहाव्रतं योग्रस्य दर्क्कस्यजष्टा एष एव महां॥ ३९

क१

त१ तस्यैतदन्नं यन्नंनामहाव्रतं सामतएषएउ एवोक्तास्यैतदन्नंयत्रउक्ष मृक्तमदे
तादक उमत्रेधाख्यायते॥१४॥ स एष संवत्सरः प्रजापतिरग्निः तस्याहमिव सावि
त्राण्येकविंशविश्वकर्म्मणान्यष्टावेतामस्य कलाः साविचाण्यष्टो विश्वकर्म्मणान्यष्टयदे
तदन्तरेण कर्म्म क्रियते सएव समदशः प्रजापतिर्या विकलाम हुष्माणाक्रकुरा
न्न देवानां॥१५॥ तताहिलामेति हि अक्रूरो अभितो हि अस्य गिति हि मेदंश्छति हि मा
मनिति हि स्नावति हि अस्वभित्रिमन्ते ति हि ताः पोडना कलाः स एष यएतदक्षर

स्त्रीतिद्धम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

णप्राणाः सञ्चरन्ति स एवं सप्तदशः प्रजापतिः ॥१७ तस्मा एतस्मै प्राणाय । एताः षोडश
कलाः अन्नमभिहरन्ति तायदा नाभिहरन्त्यथैनं व्येति स एवं जग्धो कामति तस्मादु हि
दृशिशिषतस्य शुष्यमिव भवति प्राणे रद्यमानस्य तस्मादु हैतदुपतापी कृश इव भवति
प्राणो हि जग्धो भवति ॥१८ तस्मा एतस्मै सप्तदशाय प्रजापतये । एतत्सप्तदशमन्नं
समस्कुर्वन्य एष सोम्याध्वरो यया अस्य ताः षोडश कलाः एतास्ताः षोडश ऋत्विजस्स
मान्नसप्तदशमृत्विजङ्कुर्वीत नेदतिरेचयानीति यथ एवात्र सौम्या आहुतयो ४०

दू१ कुर्युर्नैतादेव सप्तदशमन्नं ॥१९ एतं यदा भवते यदा उशनसति अस्मिन्नत
स्वयंकृते ऽप्रोतिनोतीति वा एष षड्विंतादं अद्विधमन्नं कुर्वा स्मा अपि दद्यात्स्यात्
सम्मितन्पुर्वा अत्मसम्मितमन्नं तद्भवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो
न तदवति ॥२० स एष एवार्कः यो यमग्निश्चितस्तस्यैतदन्नं क्यमेष सोम्याध्वरस्त
दर्कस्य कृष्ट एष एवमर्कस्तस्यैतदन्नं बतन्नम्महाव्रतं साम तदेष एवार्क
स्यैतदन्नं यत्तु उक्थम्प्रक्षतदेतादक ॥ समेधारव्यायते स एतेनावेनमसहो हीत्वत

कामस्य स ऽ एद्कामद सोमऽ आदित्योथ येन तेनान्नेन सहोर्द्का मदेप सर्वे द्
मा॥२१ स एष ऽ एवार्कीय एषत पति। तस्यैतदन्नं कमेव चंद्रमास्तदर्कस्य कश्च
एष ऽ एव महांस्तस्यैतदन्नं चन्द्रमा महाव्रतं सामैतस्य एष ऽ एवोक्थस्यैतदन्नं एव
ऽर्कश्चार्क्यं च देवते कं ह मे वा ध्यायत इत्यधिदैवतं॥२२ अथाध्यात्मं प्राणो वा
अर्कस्तस्यान्नमेव कं अन्नं तदर्कस्य कश्च प्राण ऽ एव महांस्तस्यान्नमेव व्रतं तन्महाव्रतं
साम तत्प्राण ऽ एवोक्थस्यान्नमेव यत् तदुक्थं तदर्कश्चार्क्यं च देवते कं ह मन्मेधा यतेम एष ४१
ध्या।

एवोपाधिदैवतमथाध्यात्मं॥२३ ब्राह्मणं॥८ द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥ छ॥
कंडिका २०॥ संवत्सरो वै प्रजापतिरग्निः सोमो राजा चंद्रमाः स ह स्वयमेवात्मानम्
प्रोवाच यजुर्वल्क्येभ्यो राज्ञे नाम यावन्ति वाव मे रूपाणि तावत्यो म ऽ इष्टकाः
इति॥१ तस्य वा ऽ एतस्य संवत्सरस्य प्रजापतेः सप्त च शतानि विंशतिश्चाहोरात्रा
णि ज्योतींष्युपहिता ऽ इष्टकाः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि
यजुष्मत्यः सोयं संवत्सरः प्रजापतिः सर्वाणि भूतानि ससृजे यच्च प्राणि यच्चाप्राणमु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सं०म०आ०सं० ४१८२५

नयाद्देवमनुष्यांस्च सर्व्वाणि भूतानि सृष्ट्वा रिरिंचा नाऽद्य मेनसऋस्यो विनयान्त्वकां
रा॥२स देहो वक्ता कथं त्वं हमिमानि सर्व्वाणि भूतानि पुनरात्मन्नावपेयस्तु नरात्मन्यधीय
कथं त्वं इमे विषा७ सर्व्वेषां भूतानां पुनरात्मा स्यामिति॥३स हैवात्मानाम्भोस्ता॥४छिष्य
त्राणि वशातान्यन्यतरस्य ष्टका॥अन्नेवन्नेवमन्यतरस्य सनं प्राप्नोति॥४यत्रानात्मनोकु
रुता॥तिस्त्रिस्रो ज्ञातयः एकैकास्य ष्टकाश्रनवंस्मानिव प्राप्नोति॥५ वहुरश्रात्मनोकु
रुता अश्राति शतेष्टकांस्मानिव प्राप्नोति॥६ पंचात्मनोकुरुता। चतुश्चत्वारिंशत्सप्तत ४२
१शा७श

Indira Gandhi National
Centre for the Arts